

Posztmodern és információs társadalom – konzervatív nézőpontból

Avagy: Lehetséges-e információs konzervativizmus a posztmodernben?

A tanulmány a posztmodern gondolkodásmód többféle lehetséges olvasatát tárgyalja. A posztmodern új utópiaként, anti-utópiaként és a modernitás új változataként is felfogható. Az információs társadalom hipotézise a különböző értelmezésekben különböző hangsúlyokat kap. A tanulmány megpróbálja feltérképezni, hogy a konzervativizmus milyen szerepeket játszhat a posztmodern világképben. A konzervativizmus mint a töredékes információt rendező eszme egyrészt új utópiaként, másrészt a modernitás korrekciójaként felfogott posztmodern narratívában tölthet be konstituáló funkciót.

Kulcsszavak: *Posztmodern, utópia, információs társadalom, narratíva, legitimitáció, konzervativizmus*

Szerzői információ:

Szepessy Péter

Szociológus, a Miskolci Egyetem Szociológia Tanszékén dolgozik egyetemi adjunktusként. Szakterülete az eszmetörténet, a magyar társadalomtudományos gondolkodás története a 19–20. században.

E-mail: bolszuti@uni-miskolc.hu

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Szepessy Péter. „Posztmodern és információs társadalom – konzervatív nézőpontból”.

Információs Társadalom VI, 4. szám (2006): 28–38.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.VI.2006.4.4>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Szepessy Péter

Posztmodern és információs társadalom – konzervatív nézőpontból

Avagy: Lehetséges-e információs konzervativizmus a posztmodernben?

Ebben a dolgozatban arra vállalkozunk, hogy a konzervativizmusnak helyet és szerepet találjunk a modernitást követő információs társadalomban. Mielőtt ehhez hozzáfognánk, néhány előfeltevést kell tisztáznunk. Világossá kell tennünk, mit tekintünk konzervativizmusnak, és szólnunk kell a posztmodern és az információ kapcsolatáról is.

A posztmodern fogalmának egyértelmű meghatározása krónikusan megoldatlan probléma. Egyetlen definíció helyett álljon itt három lehetséges értelmezés arról, hogy mit is érthetünk „posztmodernen”, ha egyáltalán érthetünk rajta valamit. A posztmodern a modernitáshoz fűződő viszonya felől közelítve határozható meg a legkönnyebben. Egyrészt tekinthetjük úgy, hogy a posztmodern a modernitással *szemben* áll (I.), mégpedig vagy abban az értelemben, hogy a modernséggel szemben egy másfajta, új tartalmú *utópiát* kínál (I.1.), vagy pedig úgy, hogy radikálisan *utópiaellenesként* lép fel (I.2.). Nem szükségszerű azonban, hogy a posztmodernet a modernitás ellenében határozzuk meg: értelmezhető még egy további alakban is (II.). Ekkor nem lesz más, mint a modernitás *folytatása*, annak javított, korrekciós kiadása. Ennek a többértelmű posztmodernnek igen kusza a kapcsolata az információval, illetve az „információs társadalom” eszméjével.

1.1. A posztmodern mint utópia

Amennyiben a posztmodern új utópia, legalább egy dologban feltétlenül osztozik a modernitással, abban tudniillik, hogy egy és ugyanabban az értelmezési keretben konstituálódik, mivel hozzá képest kap egyáltalán jelentést. Ennek az egyes tartalmi elemei olyan narratívákban kapnak sajátos jelentést, amelyek kényelmesen értelmezhetők ideológiaként. Ez az ideológia, a modernitás utópiája a felvilágosodásban gyökerезik, és legadekvátabb értelmezési kerete a *liberális* eszme. A posztmodernnek tehát, ha új utópiaként kíván fellépni, akkor a felvilágosodással és a liberalizmussal szemben kell önmagát megfogalmaznia. Ez azonban végső soron már a modernitás keretein belül is megtörtént, jelesül éppen a *konzervatív* gondolatban. Az egyik feladat tehát az, hogy feltárjuk e két narratíva mint értelmezési keret különbségeit. Ebben a vonatkozásban a számunkra legfontosabb kérdések a következők: (i) Mit mond a konzervativizmus a modernség narratíváján belül a modernről? (ii) Mit mond a posztmodern narratíváján belül a modernről? (iii) Mi a konzervatív eszme viszonya az „információs társadalomhoz”, ha azt posztmodern narratíván belül értelmezzük?

(i) A modernitás jellemzéséhez induljunk el Max Webertől:¹ a modernitás a nyugati *racionalitás* fogalmára támaszkodva jellemezhető a legjobban.² Ennek aspektusai: a) A világképek racionalizálása, vagyis az életnek értelmet adó értékek rendszerezése, vallási értelmezési keretben, azaz a „normatív racionalitás”. b) A társadalom anyagi újratermelését biztosító eszközhasználat racionalitása, ami az empirikus tudásra alapozott tudomány és technika megjelenését és reflektív használatát előfeltételezi, azaz az „instrumentális racionalitás”. c) A társadalom integrációjához és működéséhez szükséges elvek és célok újratermeléséhez szükséges racionalitás, vagyis a „stratégiai racionalitás”.

A modernitásnak ezek a Weber által megfogalmazott jellemzői a felvilágosodásban kapnak utópikus értelmezési keretet. A normatív racionalitás mögül eltűnik a vallási elem, a transzcendensre való irányultság: ebben mutatkozik meg a felvilágosodás szekularizáló tendenciája. A modern tudomány és technika a természetet nem mint alkalmazkodásra készített adottságot, hanem mint legyőzendő és kizsákmányolásra alkalmas „ellenséget” szemléli. A társadalomban élő személy értelmezésének keretei is megváltoznak. Nem konkrét emberekkel állunk itt szemben, akik komplex személyiséggel viszonyulnak a világhoz, hanem absztrakt, jogilag definiált személyekkel, akik nem általában „a” világhoz való viszonyukban jelennek meg, hanem olyan alanyokként, akik az egyre differenciáltabb társadalmi struktúrákat leképező, funkcionálisan működő intézményekhez részszerpekben alkalmazkodnak. Mindezekre természetesen a hatékonyság jegyében haladésként felfogott fejlődés eszméjének evilági beteljesítése miatt van szükség.

A konzervativizmus a modernitás jelenségeire, de még inkább az értelmezési keretre, nevezetesen a felvilágosodás liberális utópiájára reagált. A modernitásnak a felvilágosodás rousseau-i hagyományában gyökerező utópiája azon a hiten alapult, hogy az ember eredendően jó, vagy – ha ezt túl erősnek találunk, s inkább Locke-ra támaszkodunk – legalábbis morálisan tökéletesíthető lény. A konzervatív antropológia azonban egyik premisszát sem tartja elfogadhatónak. A konzervativizmus pesszimistább: az ember intellektuálisan és morálisan egyaránt tökéletlen lény.³ A konzervatív gondolkodók e közös antropológiai premisszájára támaszkodva megfogalmazható a konzervativizmus néhány alapelve. A konzervatívok a fennálló társadalmi intézmények és szokások iránt nagyfokú tiszteletet tanúsítanak, mert azokban a kollektív bölcsesség gyakorlati megvalósulásait látják, amelyek az ember morális tökéletlenségét kompenzálhatják. Így nem meglepő, hogy a társadalmat nem valamifajta atomisztikus individualizmus alapján, hanem közösségi alapokon szerveződő és működő, rendezett, szervesen fejlődő és ezért organikus egységnek tekintik. A konzervativizmus pesszimista antropológiai premisszájából következik továbbá a konzervatívok szkepticizmusa a társadalmi és politikai elméletekkel szemben. Mivel meg vannak győződve az ember intellektuális tökéletlenségéről is, nem gondolják, hogy a bölcs politika kulcsa az „elszigetelt gondolkodók elméleti spekulációiban le lehet fel”.⁴ A konzervatív antropológiának ezek a következményei a modernitás egy alternatív, konzervatív narratíváját alapozzák meg. A normatív racionalitás tekintetében az erkölcs, a vallás, a hagyomány, a szokás, a

¹ Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Előszó. Budapest, 1982, Gondolat, 7–27. o.

² Az összefoglaláshoz Jürgen Habermas Weber értelmezését használom. J. Habermas: *A cselekvésracionális aspektusai*. In Jürgen Habermas: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1994, Atlantisz, 227–235.

³ Anthony Quinton: *A tökéletlenség politikája*. Pécs, 1995, Tanulmány Kiadó, 16. o.

⁴ Anthony Quinton: *A tökéletlenség politikája*. Pécs, 1995, Tanulmány Kiadó, 20. o.

szokásjog stb. összefüggései, az instrumentális racionalitás tekintetében az előítélet és az ész, a történetiség és a tekintély problémája, a stratégiai racionalitás tekintetében pedig a szabadság, az egyenlőség, a tulajdon, és ismételten a hagyomány és az erkölcs kérdései fogalmazódnak meg.

A modernitás narratíváján belül a konzervativizmus már helyzetéből fakadóan is kritikai jellegű. Ez még akkor is így van, ha a „kritikai elmélet” címkéjével többnyire inkább a modernitás és a kapitalizmus baloldali bírálóit jelöljük. A konzervatív eszme segítségével az elmúlt két évszázad alatt nemcsak a modernitás konzervatív nézőpontból vállalhatatlan jelenségeit lehetett bírálni, hanem azt a gondolkodásmódot és narratívát is kritika tárgyává lehetett tenni, amely mindezt értelmezte és ugyanakkor legitimálta. Vagyis a konzervativizmus a modernségen belül, de annak úgyszólván a peremén, határozott kritikai pozícióban helyezkedik el.

(ii) Ha a posztmodern új utópia, akkor meg kell magát határoznia elődjével szemben. A konzervativizmusnak látszólag jó pozíciói vannak ebben a helyzetben, korábbi kritikai álláspontjából adódóan. A helyzet azonban nem ilyen egyszerű. A posztmodern a modernitás által struktúrált világra a modernség logikáját követve, vagyis a kultúra, a gazdaság, a társadalom és a benne élő ember szintjén külön-külön reagált. Ezek a megközelítések – avagy narratívák – időben is, tehát keletkezési idejüket tekintve is elválnak egymástól. Amennyiben a modernitás konstituáló szempontja a racionalitás, szükségszerű tisztázni az új utópiának ehhez fűződő viszonyát. Vagyis a kultúra, a gazdaság stb. racionalitására külön-külön kell reflektálni – azaz a posztmodern nem egyetlen új utópia, hanem új utópiák laza együttese. A racionalitás, a legitimitás és az érvényesség problémája együttesen lép fel. A normatív és a stratégiai racionalitás tekintetében eltűnik az átfogó „metanarratíva” legitimáló szerepe, s helyébe számos „sima” narratíva lép, amelyek partikuláris érvényességüknél fogva legitimálnak is.⁵

Ha tehát a posztmodern új utópia, akkor azt állapíthatjuk meg róla, hogy nem keresi az önmagát legitimáló univerzális metanarratíva érvényességi kritériumait. S miután ilyeneket nem keres, nem is talál, vagyis leválasztja egymásról az „igaz” és az „érvényes” kategóriáit. A racionális az lesz, ami érvényes. Az instrumentális racionalitás tekintetében mindez persze problematikus. Nem véletlen, hogy a posztmodernnek igazán új és izgalmas mondanivalója a kultúra, a személy és a társadalom kölcsönös viszonyrendszerében van. A relativizmus felmerülő problémáját a konzervativizmus jól tudja kezelni ebben az új utópiában. Az empirikus valóságra vonatkozó partikuláris narratívák „érvényesek,” különben nem működnének – mondja a konzervatív. A posztmodern világ tehát – a konzervatív eszme háttere előtt szemlélve – az érvényes narratívák szegmentális világa. Posztmodern nézőpontból ezzel szemben a modernitás kísérlet arra, hogy az önmagát legitimáló metanarratíva szabályai univerzálissá váljanak.

(iii) Ha a posztmodern új utópia, konstituáló eleme lesz-e az „információ”, illetve az „információs társadalom”? Amennyiben igen, hogyan reflektálhat a konzervativizmus erre a világra? Ha igaz az, hogy a posztmodern a partikuláris narratívák szegmentális világa, akkor mi különbözteti meg a durkheimi, a kollektív tudatok által konstituált szegmentális tradicionális világtól?⁶ Tétélezzük fel, hogy az információ. Az információ,

⁵ Vö. Jean-Francois Lyotard: *A posztmodern állapot*. Budapest, 1993, Századvég, 54. o.

⁶ Émile Durkheim: *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest, 2001, Osiris.

mégpedig abban az értelemben, hogy összehasonlíthatatlanul többet tudhatunk egymásról, mint elődeink korábban bármikor.

A szegmentális tradicionalitás esetében a kollektív tudat inkább *működtet*, mintsem *legitimál*. A tradicionalitás esetében a létezés igazolása, a legitimáció nem a közösségen belül megfogalmazott narratíván alapul, hanem a közösségen kívül, a *transzcendens* világban gyökerezik. A modernitás az, amely a saját világát, saját utópiáját *ön maga* próbálja legitimálni, különféle narratívákra, pontosabban a metanarratívára, egy olyan univerzális nyelvre támaszkodva, amelynek segítségével a „mindenkor” és „mindenhol” „igaz” és „érvényes” megállapításának kritériumai megadhatók. A posztmodern erről az igényről mond le: megelégszik a partikuláris érvényesség közösségen *belüli* legitimáló narratívájával, amely elég, ha érvényes, nem kell egyúttal igaznak és univerzálisnak is lennie. A *tradicionalitás* esetében a működési elv lokális érvényű, míg a legitimációs rend közösségen kívüli és univerzális. A *modernitás*ban a működési elv és a legitimáció is univerzális igénnyel lép fel, s a közösségen belül születik. Pontosabban: egynémely partikuláris közösség saját működési elvét és legitimációs narratíváját kívánja univerzálissá tenni, létrehozva ezzel a „világról” szóló metanarratívát (világpiac, világkereskedelem, világbéke, világszervezet, emberi jogok, globalizáció stb.). A *posztmodern* új utópiájában a működési elv lokális érvényű, s a legitimációs narratíva a közösségen belül születik.⁷

A posztmodern nem zárja ki, mert nem is zárhatja ki a partikuláris érvényű működési és legitimációs elvek integratív egymás mellett élésének lehetőségét. Ezt már csak azért sem teheti, mert erre egyszerűen szükség van. Az új utópiának találnia kell valamilyen formulát arra, hogy a partikularitásokat integrálja, s ezért a korábbiakhoz képest jóval több információra van szüksége. A nagyobb mennyiségű információ beszerzésének technikai feltételeit a modernitás már megteremtette, és arra használta fel, hogy saját univerzalizációs igényét kiteljesítse. Amennyiben a posztmodernet új utópiaként értelmezzük, az *információs társadalom* számára ettől eltérő feladat adódik, jelesen az, hogy általa a partikularitásokról, ezek működési elveiről és narratíváiról, kölcsönösen minél többet tudjunk meg.

Ha az információt pusztán erőforrásnak tekintjük, nem lépünk ki a modernitás narratívájából.⁸ A posztindusztriális társadalom Daniel Bellnél is a modernitás fejlett változata, és nem új utópia. Az információ az „ipari modernitás” korában is stratégiai tényező, az erőforrások fellelésének, illetve minél hatékonyabb kiaknázásának előfeltétele. Mindez azonban az instrumentális racionalitás logikáján belül marad, tehát nem konstituál új utópiát: a modern világ a profán világról kíván mind több információt, és a transzcendensről egyre kevesebbet. A posztmodernnek, amennyiben az „információs társadalom” fogalmára támaszkodva próbálja magát definiálni, az információ számára új funkciót kell találnia. Ez pedig – amint fentebb már utaltunk rá – a másik közösség működési elvének, illetve legitimáló narratívájának megértését előfeltételező funkció.

Az információ tehát előfeltétel, de önmagában nem elegendő arra, hogy értelmet, jelentést tulajdonítsunk annak, amiből származik: „az információ nem más, mint ami mindig is volt: összefüggéstelen tényhalmaz, néha hasznos, néha jelentéktelen, de so-

⁷ A tanulmány értelmezési keretét nem terjeszttem ki a világrendszerek egymás mellett élésének posztmodern megközelítésére.

⁸ Daniel Bell: *The coming of post-industrial society*. New York, 1973, Basic Books.

hasem a gondolat lényege”.⁹ A technika lehetővé teszi számunkra, hogy minden ediginél több információval rendelkezünk. Szükség van azonban olyan eszmékre, narratívákra, amelyek segítségével ezt az összefüggéstelen tényhalmazt strukturáljuk, értelmes „történetté” alakítjuk. E forgatókönyv szerint tehát nem a modernitás univerzalizásra törekvő instrumentális racionalitása érvényesül, hanem a posztmodern új utópiájaként a „megértés racionalitása”.

1.2. A posztmodern mint antiutópia

A posztmodern értelmezhető utópiaellenességként is. A fentiekhez hasonlóan itt is jelentkezik a konfliktus a modernitással *mint utópiával* szemben, de nem általában szólva, hanem hangsúlyosan. A modernitás utópiája fennállása alatt folyamatosan beváltatlan ígéretekkel legitimálta önmagát. A modernitás nem olyan lett, mint amilyennek önmaga szerint lennie kellett volna. Utópia maradt. Arra azonban jó volt, hogy a korábbi, egységesnek tűnő világképet felbomlassza. Ebben az értelemben a modernitást nem egy metanarratíva konstituálja, hanem éppen fordítva, a modernitás valósága hozza létre azt az eszmét, amely őt magát legitimálja. Az utópiaellenes posztmodern nem azért ellensége az utópiának, mert a modernitás már befutotta pályáját, és megvalósította, amit ígért. Éppen ellenkezőleg: míg a posztmodern utópikus értelmezése azt feltételezi, hogy egy eszme konstituál egy kort, addig az utópiaellenes posztmodern esetében a magyarázat iránya megfordul. A kor hoz létre egy eszmét. Az utópiaellenes posztmodern felől nézve a modernitás nem olyan, mint amilyennek azt utópiája ígérte, és nem is olyan, mint amilyennek azt saját legitimáló narratívája leírja. A modernitás, innen nézve: mítosz.

Mítosz, amennyiben mást állít magáról, mint ami. Ennek következtében létezik a valóságos modernitás, és létezik egy virtuális valóság, amelyben mintegy szimulálják az utópia eredeti üzenetének megfelelő valóságot. Ez a mítosz leghatékonyabb formájában civilizatórikus fogalmi keretben jelenik meg, a „növekedés” és a „fejlődés” fogalmai mögé rejtve önnön ellentmondásait. A modernitás szubjektuma (vagy egyszerűbben: az ember) elidegenedik saját lététől. A modernitás „racionális tudata” nyelvfilozófiai és szemiotikai beszédmódba csomagolt, az instrumentális racionalitás logikájára épülő szükségletkielégítő mechanizmusként működik, s nem képes saját életének értelmet adni. Ebben az értelemben a modernitás hanyatlástörténet, éles ellentétben azzal, amit magáról a civilizációs narratívájában állít: „A szimuláció korszaka, miközben egy olyan térbe tevődik át, melynek görbülete nem a valóságé, és nem is az igazságé, az összes viszonyítási elemek felszámolásával kezdődik vagy – ami még rosszabb – mesterséges feltámasztásukban a jelek rendszerében, és ez a nyersanyag könnyebben nyújtható, mint a jelentés(?), mert alkalmazható bármely ekvivalencia-rendszerben, bináris szembeállításban, kombinatorikus algebrában. Nem utánzásról van immár szó, nem is megkettőzésről, még csak nem is paródiáról, hanem a valóság behelyettesítéséről a valóság jeleivel, azaz egy olyan műveletről, mely minden valóságos folyamatot operacionális másolatával helyettesít be, s ez a programatikus, hibátlan, metaszilárd jelzőgép a valóság minden jelét felkínálja és minden bonyodalmát rövidre

⁹ Theodor Roszak: *Az információ kultusza*. Budapest, 1990, Európa, 155. o.

zárja.”¹⁰ A modernitás ugyanis nem tudja beváltani, amit ígért (szabadság, boldogság, egyenlőség, igazságosság, önmegvalósítás stb.), viszont tud helyette nyújtani mást: a *fogyasztást*. Ha csak ezt akarjuk, vágyaink kielégítése és az önmegvalósítás sikeres lesz.

A modernitás „mítosztalanításában” óriási szerepet játszott a konzervatív gondolkodás. A nem éppen konzervatív Gunnar Myrdal írja: „A konzervatív szárnynak előnyére vált ez a »realizmus«. Gyakorlati tevékenységében tartózkodott attól, hogy egy olyan »természeti rendről« alkotson elméleteket, mely eltér a fennállótól: a társadalmat úgy vizsgálta, ahogy elébe került, és ezzel megvetette a modern társadalomtudományok alapját.”¹¹ Kétségtelen, hogy a konzervatív eszme a valóságos, történetileg kialakult struktúrákból – család, rokonság, falu, város, egyház, társadalmi osztály, státus stb. – indul ki. Comte, La Play, Durkheim, Tönnies és Weber jóval többet merítettek Hume, Burke és Tocqueville realizmusából és szkepticizmusából, mint Voltaire, Rousseau, Ricardo vagy Bentham szelleméből. A konzervativizmus tehát a modernitás leleplező eszméje, természetesen a szocialista, kritikai elméletekkel együtt.

Az utópiaellenes posztmodern az 1968-as dátumhoz köthető mozgalmak kudarcából nő ki, kezd kikristályosodni. A fogyasztói kapitalizmus képében megjelenő modernitás és az azt legitimáló ideológia ellen a kritikai lázadás két útja volt lehetséges: valamilyen ellenkultúra, illetve egy olyan jelenség, amit „kultúranélküliségnek” nevezhetnénk („nemcsak a valóságból vonulunk ki, hanem a mítosz világát is elutasítjuk”). A mítosz közösséget teremt azzal, hogy kijelöli a világértelmezés lehetséges határait, a közös nyelv illetékességi területét. Nem marad más, mint az ego szubjektívizmusa és magánya.

A posztmodern világ azonban nem hagyja magára gyermekeit. Gondoskodik róla, hogy ez a magány elviselhető legyen. Az ego befelé fordul egyedüllétét társas magánnyá alakítja át. Ehhez rendelkezésre áll a technika, és az azt mozgó logika, az „információs társadalom” „metamítosza”. Az egyén minden olyan információhoz hozzájuthat, amely a fennálló hatalmi struktúrák működését nem veszélyezteti – vagyis hozzájuthat néhány releváns, és nagyon sok fölösleges információhoz. A fölösleges információkat időnként, hasonlóan a porzívó porzsákjához, ki kell üríteni, mert kell a hely az újabb fölösleges információknak. A mítosztalanul és kultúra nélkül szocializálódott ego azonban a fontosnak tűnő információval sem tud mit kezdeni, mert nincsenek használható szempontjai, sem arra nézve, hogy kiválassza, ami fontos, sem pedig arra, hogy strukturálja az információkat, és adekvát világértelmezéssé rendezze őket. Ezek a strukturálatlan világértelmezések egymással érintkezhetnek, s ezáltal a kommunikáció illúzióját keltik mindenkiben, aki cseréjükben részt vesz.

Amennyiben a konzervativizmusnak mint eszmének szerepe lehet egy ilyen „posztvilágban”, az nem lehet más, mint az értelmezési keret alapjául szolgáló eszme felmutatása. Ha azonban a világ mítosztalan és utópiaellenes, akkor nemcsak a konzervativizmusnak, hanem semmilyen más eszmének sincs sok esélye arra, hogy szempontjait érvényesítse. Az idő múltával a fogadókészség és -képesség is egyre csökken, mindaddig, amíg ez a posztvilág fel nem számolja önmagát. Ahogyan a konzervativizmus a modernitás idején is az empirikus valóságra koncentrált az elképzelt valósággal szem-

¹⁰ Jean Baudrillard: Szimulakrumok precessziója. In Pethő Bertalan: *A posztmodern*. Budapest, 1992, Gondolat, 221–222. o.

¹¹ Idézi Robert Nisbet: *Konzervativizmus: álom és valóság*. Pécs, 1996, Tanulmány Kiadó, 96. o.

ben, ugyanúgy az utópia- és mítoszellenes, kultúra nélküli posztvilágban is ezt kell tennie. Az információ nagy mennyisége és az információhoz való hozzáférés lehetőségeinek bővülése önmagában nem biztosítja a hazug utópiák és mítoszok alóli emancipációt. Az információfeldolgozás, és ezáltal a kommunikáció lehetőségétől is megfosztott egyén – bármilyen technikai apparátus áll is a rendelkezésére – nem képes megkérdőjelezni a társadalmi rétegződés legitimitását és a hatalmi struktúrák újratermelését, így a konzervativizmus a kultúraellenesség ellen léphet csak fel. Ugyanakkor az utópiákat és a mítoszokat elutasító világhoz nagyon nehezen talál utat, mert ehhez hiányzik a közös nyelv és a közös értelmezési keret. Az utópiaellenes posztmodern konzervatív kritikája tehát nem azokhoz szól, akik ebben a mítosz és kultúra nélküli „információs társadalomban” élnek, mert azok azt már egyébként sem értenék meg.

II. A posztmodern mint a modernitás folytatása

A modernitás olyan világot váltott fel, amely többféle alakban jelent meg és működött a történelem során, és ahogyan a premodern kor sem csak egyféle tradicionalitást ismert, a modernnek is többféle megjelenési formája van. Amit ma jobb híján posztmodernnek hívunk, lehet, hogy „csupán” a modernitás újabb változata, amely annak alapvető struktúráit nem kérdőjelezi meg. Azok közül az elméletek közül, amelyek a posztmodernben a modernitás egy új változatát látják, Daniel Bellnek a posztindusztriális társadalomra vonatkozó elmélete¹² volt az egyik első és mindmáig legnépszerűbb elmélet. Bell szerint a posztindusztriális társadalomban a tudás felértékelődik, mert a társadalmi újratermelés legfontosabb előfeltételévé válik. A tudás pedig az információ megszerzésének és felhasználásának képessége. A *társadalmi újratermelés* legfontosabb ágensei a tudósok és a kutatók, a folyamat legfontosabb láncszemei pedig az egyetemek és a kutatóintézetek. Ezzel Bell a modernitás működési logikáját írja le, vagyis semmi alapvetően újat nem mond. A működés, pontosabban a működtetés középpontjába az egyént helyezi, harmonizálva minden korábbi modernitás-koncepcióval. Bell elméletében az igazi intellektuális érdekességet az hozza, hogy egy másik szociológiai „közhelyet” is beemel a vizsgálódásba, és ezeket mintegy egymásra csúsztatva sajátos értelmezési keretet talál a maga számára. Ez a másik „szociológiai közhely” pedig az, hogy a modern társadalom *funkcionálisan differenciált*, és ez a differenciáltság a társadalom újratermelő és önreflexiós struktúráiban is megjelenik. Ezután már csak az van hátra, hogy az immáron sok információval és nagy tudással rendelkező ágens minden szférában betöltse a funkcionálisan rá szabott szerepet: legyen liberális, szocialista és konzervatív is egyszerre, mert ezek az eszmék még mindig nélkülözhetetlen értelmezési keretei a modernitásnak (és egyúttal a posztindusztriális társadalomnak is), csak nem külön-külön, hanem egymást kiegészítve.

E koncepció alapvető problémája abból következik, hogy az ágens egyszerre három értelmezési keretben is elhelyezhető. A gazdaságot tekintve Bell magát szocialistá-

¹² Bell a hetvenes években több könyvben is megpróbálja megalapozni a posztindusztriális társadalomra vonatkozó elméletét. Lásd D. Bell: *The Coming of Post-industrial Society* (1973) és *The Cultural Contradictions of Capitalism* (1978).

nak vallja: „Számomra a szocializmus nem az etatizmust vagy a termelőeszközök társadalmi tulajdonát jelenti, hanem a gazdaságpolitika prioritásainak meghatározását. S ezért hiszem, hogy ebben a szférában a gazdaságpolitikát legitimáló értékek tekintetében a közösségi érdekeknek prioritást kell élvezniük az egyéniékkal szemben.”¹³

A gazdaság „közösségi érdekeit” a politika vajon liberális, vagyis individuális keretek között fogja érvényesíteni? Ráadásul nem világos, hogy a közösség fogalma melyik alrendszerben keletkezik. Ha a kultúra önreflexiók struktúráiban, akkor mi lesz az alapvető fogalmi elem? A munkamegosztásban elfoglalt funkcionális státus, vagy a történeti és kulturális hagyományból levezethető identifikációs háló? A munkanélküliek „közösségi érdekeit” vagy a nagycsaládosok „közösségi érdekeit” preferálja-e a liberális politika? Nehéz erre mit mondani. Bell „igazi” újítása nem is új: ha csak korlátozottan is, de visszacsempészi a kritikai-konzervatív eszmét az értelmezési keretek közé. Ez a korlátozottság a modernitás önreflexiók hagyományába illeszti Bell koncepcióját: az a bizonyos ego, a modernitás szubjektuma nem egységes, a modernizáció során részekre hasad.

A modernitás *racionális szubjektuma* története során több támadásnak is ki volt téve. Először is megkérdőjeleződik identitásának alapvető eleme: a racionalitás. Megjelennek az ösztönök, hol a tudat alattiból, hol a tudat előttiből, s ez komoly kihívást jelent a racionális ego önmegvalósításával szemben (Freud). A második támadás épp a racionális szubjektum saját s legkedvesebb teremtménye, nevezetesen a modern technika felől éri, amely az instrumentális racionalitásnak köszönhetően szűkíti az ego önreflexiós képességeit (Horkheimer, Adorno). A harmadik probléma az, hogy az ego nem lehet kizárólag önmaga: nem képes önmagát adekvát módon identifikálni, ha nem sajátít el egy olyan nyelvet, amely mások számára is érthető, és nem követi a nyelvhasználat szabályait (Wittgenstein). Vagyis – közvetetten ugyan, a szabályokon keresztül – mégis beférkőznek mások is az „ego”-ba. A modernitás előfeltételezi az önálló alany, a független individuum létét. Története azonban ennek az alanynak a részekre szakadásáról szól, s mivel ez a folyamat még tart, nem indokolt a modernitás végéről beszélni.

Indokolt lehet azonban a modernitás új interpretációja: Lyotard a posztmodern fogalmán a modernitás egy új értelmezését érti. Szerinte a modernitásra vonatkozó diskurzus szabályainak már nem felel meg a metanarratíva, de az argumentáció egy adott diskurzuson belül ettől függetlenül továbbra is a „modernitásra” vonatkozik. A modernség szubjektuma részekre hullik, az interpretációk érvényességét megalapozó diskurzus szabályainak heterogenitása pedig nem vezethető vissza egy „igaz” fundamentumra.¹⁴ Habermas – egy ideig követve és elfogadva Lyotard gondolatmenetét – azt állítja, hogy ez a fundamentum megtalálható. Ez lenne a kommunikatív cselekvés ideális beszédhelyzetén alapuló diskurzus. Nemcsak a másik állításait és mögöttes érdek-motivációit lehet érteni, hanem azt is, hogy az interszubjektív szituációban ezek milyen szabályok szerint fogalmazódnak meg. Habermas még tovább megy: nemcsak meg lehet, hanem meg is kell érteni a másikat. Ez a megértés a feltétele ugyanis annak, hogy ne kelljen feladni a modernitás önnön értelmébe vetett hitét. Hadd idézzük Habermas-t itt: „A kölcsönös megértéshez igazodó cselekvés preszuppozícióval azonosított ész fo-

¹³ Bell: i. m. In Pethő Bertalan: *A posztmodern*. Budapest, 1992, Gondolat, 200. o.

¹⁴ Lásd Jean-François Lyotard: *A posztmodern állapot*, továbbá *A történelem egyetemessége és a kultúrák közötti különbségek*. In *A posztmodern állapot*. Budapest, 1993, Századvég.

galma felülemel bennünket a Kant és Hegel közötti választás dilemmáján. A kommunikatív ész egyrészt nem testetlen, mint a világot konstituáló, de önmagát tekintve világ nélküli szubjektivitás spontaneitása: másrészt nem rendeli alá a historizált szellem abszolút önközvetítése számára igénybe vett történelmet egy körkörös bezáruló teológának. [...] Egyébként azonban a kommunikatív cselekvő szubjektumok mentesülnek a világalkotó szintézis munkájától. Egy olyan életvilág kontextusában találják magukat, amely egyrészt lehetővé teszi kommunikatív cselekvéseiket, másrészt e társadalmasító nézetegyeztetési folyamatok médiumán keresztül fenntartja önmagát.”¹⁵ A modernitásból tehát nincs visszaút. A kérdés az, merre vezet tovább. Képes-e az ötödik generációs technika konstituálni egy kort?¹⁶

III. Technika, információ, konzervativizmus

Képes-e a technika, illetve a technikai médium a maga képére formálni a világot? Hogyan képes átstrukturálni a társadalmi világot az ún. ötödik generációs technikai médium? Átalakítja-e az érintkezési szabályokat, a fogyasztási szokásokat, valamint a termelési és a hatalmi struktúrákat? A modernitás a tradicionális társadalmakhoz képest gyökeresen új struktúrákat hozott létre a fentebb említett viszonyokban. A kérdés a következő: Az információs technika megváltoztatja-e a modernitáshoz képest ezeket a működési struktúrákat? Az érintkezési szokások és lehetőségek területén látszólag igen jelentős változások álltak be az új digitális, elektronikus eszközök segítségével. De csak látszólag. A személyes interakciók száma az összes interakción belül visszaszorul. Nem az az újdonság, hogy lehet kommunikálni személyes jelenlét nélkül is. Ez már elég régi „technika”. A füst- és fényjelek, a tam-tam vagy a hírvivők szóbeli közlései: mind-mind olyan technikák, amelyek a személyes jelenlét nélküli kommunikációt szolgálták – az írásbeliség korában megvalósult postai levelezést nem is említve. Mai szemmel nézve ezek nehézkesnek tűnnek, de a maguk korában eleget tettek a velük szemben támasztott elvárásoknak. A modern technika – kezdve a telefontól – egyre inkább arra törekszik, hogy kiküszöbölje a „nem jelenlét” okozta feszültséget. Hang és kép egyidejű megjelenítésével úgy teszünk, mintha személyes lenne az interakció: az ember szeretne „eredeti módon” kommunikálni, és ennek megfelelően alakítja a technikát is. Visszatérés ez – vagy legalábbis próbálkozás a visszatérésre – ahhoz a világhoz, amelyben az ember interakciói személyesek voltak. Ebben az esetben az ember antropológiai meghatározottságai irányítják a technikát és nem fordítva.

A fogyasztás „logikája”, a „fogyasztói társadalom” szintén létezik. Azt újra feltalálni, illetve kitalálni már nem kell. A fogyasztási szokásokra nézve hozhat-e újat az a lehetőség, hogy nem kell otthonról kimozdulni ahhoz, hogy minden fölösleges dolgot megvegyünk, amit idáig is megvettünk, csak el kellett érte menni a boltba? Egyébként az

¹⁵ Jürgen Habermas: *Az ész egysége hangjai sokféleségében*. Válogatott tanulmányok. Budapest, 1994, Atlantisz, 342–343. o.

¹⁶ Vö. Marshall McLuhan: *Understanding Media*. New York, 1964, McGraw-Hill. Az öt generáció: 1. biológiaiilag adott vagy hozzáférhető média, 2. alfabetikus írás, 3. mechanikus gépek, 4. elektromos média, 5. digitális eszközök.

üzlet és az otthon közötti utat most is meg kell valakinek tennie: az árut el kell szállítani, majd vissza kell térni az üzletbe. A különbség csupán annyi, hogy ezt most az a hordár teszi meg, akinek ez a dolga, nem mi magunk. Sőt, ez a „technika” is már régen létezik. Aki megtehetette, hogy ne járjon zsúfolt üzletekbe, és nem vágyott az eladókkal való személyes találkozásra, az eddig is az alkalmazottait küldte bevásárolni. A katalógusok sem az internet világával jelentek meg, még elektronikus formában sem. A fogyasztás logikájának lényege nem abban áll, hogy miként választjuk ki az árut, hanem abban, hogy veszünk-e árut, vagy nem? A fogyasztói társadalom logikája a modernítésben már készen áll, a legmodernebb technika ehhez a logikához már nem tesz hozzá semmit, igaz, el sem vesz belőle semmit.

A termelés logikáját még kevésbé érinti az információs forradalom. A termelés folyamataiban inkább az automatizálás és a robottechnika hoz újdonságot, innovatív erőt, mintsem az információ. Igaz, ezek az újdonságok is csak abban az esetben, ha a hatékonyságot mindenek fölé helyezzük. Az információ termelése fontos új ágazat lehet, de nem változtat a gazdaság racionalitásán. Azért állítunk elő valamit, hogy azt áruként eladhassuk: ez nem más, mint a modernítésben bármilyen termék vagy áru előállítása mögött meghúzódó logika.

Az információs társadalom, amennyiben ilyen létezik, leginkább a hatalmi struktúrák területén hozhat változást. Jelmondatszerűen fogalmazva: az információ a tudás alapja, a tudás a hatalomé. Lássunk egy gondolat kísérletet. Tegyük fel, hogy mindenki minden információhoz hozzájuthat, és mindenki racionálisan dolgozza fel az információt. Ebben az esetben két probléma még mindig megmarad. Mik lesznek „a racionalitás rendező elvei”, és mit tekintünk „tudásnak”? Vagyis: az összes rendelkezésre álló információból hogyan választjuk ki azokat, amelyek ránk vonatkoznak, illetve számunkra relevánsak? Tegyük zárójelbe azt az antropológiai problémát, hogy az összes információt fel tudnánk-e dolgozni, akármilyen rendezőelv szerint. A racionalitás valamilyen struktúrát előfeltételez. Ezt a befogadó alany honnan szerzi? Tételezzük fel, hogy a rendező elv már magában az információáramlásban benne van. Ezzel azt is feltételezzük, hogy az információ forrása, keletkezési helye már strukturálja az információt, és ennek megfelelően a befogadás elveit is magában hordozza. Akár a keletkezési helyén, akár útközben kapja az információ a rendező elveket, a lényeg az, hogy a befogadó ezeket kívülről, készen kapja. Az információ forrása ebben az esetben vajon intelligens-e, bír-e valamilyen sajátos „racionalitással”, amit ily módon „átad” a befogadónak? Ne feledjük: nem manipulált, szelektált információ-hozzáférésről van szó. Hipotézisünkben következően mindenki minden információhoz hozzájuthat, de a befogadás elvei nem az ember sajátjai. Nos, ebben az esetben vajon mit tekintünk tudásnak, és mire használhatjuk azt?

Valljuk be, ezzel a nem igazán életszerű gondolat kísérletből csak annyi következik, hogy indokolt más előfeltevésekkel is végiggondolni az információk szerepét. Tegyük fel, hogy mindenki minden információhoz hozzájuthat, de a feldolgozás szempontjai az ember sajátjai. Honnan jutunk ezekhez? Az egyik kézenfekvő válasz az, hogy ehhez a történeti múlt által számunkra felkínált ideákat, ideológiákat, eszméket használjuk. Az tehát, hogy az összes rendelkezésre álló információ közül melyeket tekintjük relevánsnak, attól függ, hogy mely eszme rendezőelvei szerint szelektálunk. Ebben a versenyben a konzervativizmus – kritikai viszonyulásából következő előnyös pozíciójának köszönhetően – legalább olyan eséllyel indul, ha nem jobbal, mint vetélytársai.

Meg kell azonban vizsgálnunk még egy, az eddigieknél valószínűbb lehetőséget, mégpedig azt, hogy nem áll rendelkezésünkre minden információ, hanem csak töredékekhez jutunk hozzá, amelyeket eszmék és ideológiák alapján dolgozunk fel. Az információ ebben az esetben sem vezethet el a tudáshoz vagy a hatalomhoz. A hatalom forrása nem önmagában az információ birtoklása, hanem az információmonopólium. Az információs társadalom akkor hozhatna radikálisan újat, ha magát a hatalmat mint olyant szüntetné meg. Ha ezt nem teszi, akkor a korábbi korokhoz képest csak annyi a különbség, hogy most nem az erőmonopólium, nyersanyagmonopólium stb., hanem az információmonopólium képezi a hatalom alapját.

Amikor információmonopóliumról beszélünk, akkor ezen azt értjük, hogy az információ az átlagos befogadó számára csak szelektáltan áll rendelkezésre, ami azzal jár, hogy a befogadó számára egy előre strukturált világról tudósít. A befogadó pedig eszméi és ideái alapján szintén szelektál. Ebben az esetben az a különbség az előző szituációkhoz képest, hogy mennyiségileg több ugyan a rendelkezésre álló információ, de az a minőségét és a használhatóságát tekintve bizonytalan és megkérdőjelezhető. Egy ilyen állapotban mit tekinthetünk tudásnak? Beszélhetünk-e ott tudásról, ahol információmonopólium áll fenn, s ezt a hatalmi struktúrák fenntartására használják? Ebben az esetben a „tudás” legitimációs célokat szolgál, és olyan narratíva lesz, amely a fennálló hatalmi struktúrákat legitimálja, s a tudomány által előmozdított „haladásban” fogalmazza meg saját utópiáját.

Ez az állapot nagyon hasonlatos ahhoz, amit a posztmodern mint új utópia víziójában foglalmaztunk meg, s a konzervativizmus létjogosultsága ebben az esetben sem kérdőjeleződik meg. Tisztázni kell azonban viszonyát a hatalmi struktúrához, a hatalmat megalapozó tekintélyhez, ebben az esetben az információ kultuszához. A konzervativizmus belső logikájából következik, hogy ezt a kultuszt nem fogadhatja el. Az individuum és a közösség viszonyában vallott álláspontja miatt, továbbá az erkölcsre és a hagyomány társadalomkonstituáló szerepére helyezett hangsúlya miatt a konzervativizmus továbbra is kritikai pozícióban marad, s mindaddig, amíg nem a közösség hagyományaiból levezetett erkölcsi és kulturális elvek integrálják az adott társadalmat, ott is marad. A konzervativizmusnak addig van létjogosultsága, amíg az információs társadalom – a posztmodernen belül vagy kívül – narratívában értelmezhető utópiaként legitimálja magát, s így az adott kultúra, illetve diskurzus szabályain belül értelmezhető és kritika tárgyává tehető. A konzervativizmusnak ehhez az „információhasználók” közössége helyett a nyelvhasználók közösségére kell támaszkodnia. Egymással kommunikálni csak az egymás eszméit és ideáit értelmezni képes közösségek tagjai, vagyis a közös kultúrában élők képesek – a kultúra nélküli vagy a számukra értelmezhetetlen diskurzus szabályait követő egyedek sokasága nem képes a kommunikációra, bármennyi információ áll is rendelkezésére.